THE RESTAURATION OF WESTERN CHURCH AUTHORITY DURING THE CENTURY OF "ASCETIC-POPES"

Mircea Cristian Pricop
PhD., Reverend Confessor at „Saint Apostle Andrew" Faculty of Theology, „Ovidius" University of Constanța

Abstract: Imposing his sovereignty over the entire world the Pope gained the cohesion and discipline he needed so much to save his Church from the abyss. But his idea had serious risks: it was copied, as justification, in some aggressive political systems with hegemonic aspirations, it entered, inevitably, in military competition with Christian states that already possessed a solid Imperial tradition and, finally, it destroyed the original synodality of the Church.

Keywords: Western Christianity, Papacy, Leon IX, Urban II, Rome.

1. Introducere

Amestecul violent al principilor laici în treburile Bisericii, care o adusese aproape de pragul desființării în perioada amintită, va determina o formidabilă reacție revoluționară din partea mediului monahal.

Abația de Cluny preia conducerea mișcării de restaurare a autorității papale față de domnitorii pământești. Pusă în fața crizei care parcă nu se mai sfârșea, Biserica Romei a îmbrățișat cu entuziasm noua doctrină clunisiană a supremației universale a papilor. Este drept că, impunând supra-suveranitatea sa peste întreaga lume, papa obținea coeziunea și disciplina de care avea atâta nevoie pentru a-și salva Biserica din prăpastie. Dar modelul său prezenta riscuri grave: 1. putea fi copiat, ca justificare, în unele **sisteme agresoare** cu aspirații hegemonice (normanzii, ungurii, *etc.*); 2. intra, inevitabil, în competiție, inclusiv militară, cu statele creștine care dețineau deja o tradiție imperială solidă (Imperiul Romano-German și Imperiul Bizantin); 3. Dădea naștere unui proces de alienare, înceată dar sigură, a episcopului Romei și a cardinalilor săi, față de sinodalitatea ființială a Bisericii. Potrivit doctrinei clunisiene papa era deasupra Bisericii, nu în Biserică. Acest ultim risc pe care, **fără să-l poată anticipa de la început**, teoreticienii de la Cluny și papii restauratori și l-au asumat, se va concretiza în dezlănțuirea Reformei protestante, cu efectele sale până în ziua de astăzi.

Scurta domnie a papei Damasus II (iulie-august 1048) va fi un interludiu între prăpădul de dinainte și restaurarea autorității papale.

2. De la Leon IX la Alexandru II

Succesorul papei Damasus II, episcopul de Toul, fiu de conte alsacian şi nepot de văr al împăratului Conrad II (1024-1039), va primi numele de Leon IX (1049-1054). Acestui călugăr sever, adept al rânduielilor clunisiene, i se vor alătura, într-un entuziasm general, toţi oamenii credinţei dezgustaţi de cei 161 de ani de instabilitate bisericească şi politică. Printre sfetnicii papei Leon se găsea şi monahul Hildebrand, fostul capelan al papei Grigorie VI.

Papa Leon va institui măsuri severe în vederea combaterii *simoniei* (tranzacţionarea Celor Sfinte şi a bunurilor eclesiastice, cumpărarea şi vânzarea de posturi clericale, *etc.*) şi a *nicolaismului* (viaţa desfrânată şi iubitoare de lux a clerului).

Una dintre regulile cele mai aspre a fost aplicarea celibatului universal al clerului. Scopul acestei reforme era deopotrivă moral şi economic. Pe de o parte preoţii erau forţaţi să devină o oaste disciplinată (complet aservită papei), iar, pe de alta, să renunţe la bunurile materiale - pe care nu mai aveau, de acum înainte, să le transmită eventualilor urmaşi - în favoarea Bisericii. În schimbul acestui sacrificiu, preotului i se asigura o anumită independenţă faţă de conducerile politice precum şi faţă de diferitele circumstanţe sociale ale lumii. Istoria va dovedi însă această măsură drept ineficientă, prin transformarea, lentă dar sigură, a preotului de parohie într-un element exterior, în esenţă neintegrat în comunitatea pe care o deservea. În ciuda multor pilde de sfinţenie autentică pe care le-a oferit, clerul apusean nu va fi perceput niciodată ca făcând parte din comunitate, ci mai degrabă suprapus acesteia. Ca atare, nu va avea cum să creeze, de-a lungul timpului, o legătură organică de durată, prin *evanghelizarea din interior* a familiei şi a naţiunii. Reforma protestantă şi revoluţiile moderne vor profita din plin de această vulnerabilitate moştenită pentru a da lovitura de graţie relaţiei dintre cler şi popor în Occident.

În scopul obţinerii unei autorităţi depline în Italia, Leon IX va subordona Bisericii Romei scaunele episcopale bizantine din sudul Italiei, scoase deja de normanzi de sub autoritatea Constantinopolului. „*Nu va putea niciodată fi povestită în amănunte cucerirea, lentă dar definitivă, a Italiei de Sud de către grupul de aventurieri normanzi chemaţi contra arabilor, pentru ca de a doua zi chiar, sub patronajul papii, ei să atace garnizoanele bizantine, alungând în acelaşi timp fără osebire pe „greci" şi pe rebelii de tipul unui Maniakes. Am mai spus că oraşele nu le-au opus niciodată nici cea mai mică rezistenţă şi că mulţi episcopi ortodocşi au consimţit să cadă la învoială cu aceşti latini. Pentru populaţie nu se produsese dealtminteri decât o schimbare în caracterul naţional al străinilor pe care ei îi hrăneau şi îi plăteau pentru această apărare contra musulmanilor, care nici ei nu erau consideraţi ca nişte duşmani cu care să nu poată să se înţeleagă*"[1].

Pontificatul lui Leon IX este legat de un eveniment trist al istoriei bisericeşti: ruperea de Răsăritul Ortodox. Asupra Schismei există un studiu aparte, în cadrul căruia am putut constata că

[1] Nicolae IORGA, *Istoria vieţii bizantine*, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974, p. 377.

sfințenia vieții personale, ca valoare strictă, nu este singurul element necesar pentru a menține unitatea Bisericii[2].

Înfrânt și luat în captivitate de normanzi, în 1053, papa Leon va muri la scurt timp după eliberarea sa, pe 19 aprilie 1054.

Succesorii săi, Victor II (1055-1057) și Ștefan IX (1057-1058), ambii din familii nobiliare înrudite cu împărații germani, vor continua opera misionară începută de Leon IX.

Urmează scurta și furtunoasa domnie a papei Benedict X, din familia Tusculum (1058-1059). Întrucât asupra alegerii acestuia fusese ridicată, din partea unui grup de episcopi conduși de către cardinalul Hildebrand, suspiciunea de fraudă, probată ulterior ca adevărată, Benedict X alege calea impunerii sale cu ajutorul forței militare, fiind sprijinit de nobilii Tusculum și de contele de Galeria.

Inițial refugiați, de frica morții, pe la diverse curți princiare, contestatarii sunt reuniți de către cardinalul Hildebrand la Siena, spre sfârșitul anului 1058, unde, cu susținerea fermă din partea împărătesei regente Agnes și a ducelui Lotharingiei, îl aleg papă pe arhiepiscopul Florenței, Gerhard de Burgundia. Noul papă, care și-a ales numele de Nicolae II, va porni de îndată spre Roma, în fruntea unei armate, pentru a-și ocupa tronul.

Întrucât Benedict X avea o oaste mai puternică, Nicolae II apelează la susținerea normanzilor, conduși la acea vreme de Robert Guiscard, promițând – prin intermediul amicului acestora, nefastul cardinal Humbert de Silva Candida, autorul *de facto* al actului de excomunicare de la 1054 – acordarea titlului de duce de Apulia, Calabria și Sicilia pentru Robert și a celui de principe de Capua pentru Richard de Aversa. În schimbul acestor titluri, cei doi șefi normanzi au depus jurământul de fidelitate față de papă și și-au luat angajamentul de a apăra drepturile Bisericii în fața oricărei contestații. În același timp, normanzii promiteau solemn că vor depune toate eforturile pentru eliminarea completă a pericolului musulman din Europa.

Ceea ce merită a fi notat este că înțelegerea dintre papalitate și principii normanzi, pecetluită la Melfi, în 1059, includea citate din documentul apocrif *Donația lui Constantin*, fapt care, pe de o parte, consolida – pe baze șubrede, ce-i drept – independența și superioritatea papei față de orice autoritate laică a lumii, dar care, va genera, nu mult după aceea, o reacție adversă extrem de puternică din partea conducătorilor temporali, mai ales din partea împăratului german.

Papa Nicolae II (1059-1061) reușește să își impună autoritatea în Biserică după mai multe bătălii cu rivalul său italian, purtate în anul 1059 (Campania, Praeneste, Tusculum, Galeria).

În bătălia finală pentru ocuparea cetății Galeria, cardinalul Hildebrand a condus personal trupele asediatoare, obținând capitularea forțelor lui Benedict X.

Pentru a face să înceteze odată pentru totdeauna subordonarea suveranului pontif față de familiile nobiliare romane precum și competiția - deopotrivă jignitoare și devastatoare pentru Creștinătate - a diverselor dinastii pentru impunerea propriului candidat la tronul papal, Nicolae II emite un decret care rezervă doar cardinalilor dreptul de a alege pe noul pontif[3].

---

[2] Mircea Cristian PRICOP, *Schisma cea Mare și cele două paradoxuri ale sale*, în revista „*Tabor*”, nr. 10, octombrie, editată de Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sătmarului, Cluj-Napoca, 2018, pp. 20-26.

[3] Jacques PAUL, *Biserica și cultura în Occident*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1995, trad. Elena-Liliana Ionescu, pp. 25-26.

Decretul privind alegerea papei exclusiv de către cardinali, deşi izvorât dintr-o necesitate istorică obiectivă, a contribuit de-a lungul timpului la distanţarea Bisericii din Apus faţă de principiul sinodalităţii eclesiale. Timp de aproape patru secole, până la rezolvarea întregii probleme în favoarea papei, asupra chestiunii primatului şi a sinodalităţii vor exista frecvent dezbateri aprinse între teologii apuseni şi lupte deschise între papi şi sinoade. Conciliile de la Konstanz (1414-1418), Basel (1431-1437) şi Ferrara-Florenţa (1438-1445) au avut în vedere permanent identificarea unei formule care să armonizeze primatul papal şi colegialitatea conciliară. Una dintre marile deosebiri dintre Bisericile Apuseană şi Răsăriteană este aceea că ultima consideră sinodul episcopilor superior persoanei şi funcţiei patriarhului şi cu drept de control asupra acestuia.

Papa Nicolae II insistă în timpul pontificatului său pe îmbunătăţirea stării morale a clerului şi pe disciplinarea acestuia.

Succesorul său, Alexandru II (1061-1073), primul papă ales numai de către cardinali, promovează cu succes supunerea necondiţionată faţă de voinţa papei a tuturor popoarelor apusene.

Papei Alexandru II îi este atribuită convocarea, încă din 1063, a mai multor forţe militare creştine (contingentul franc fiind printre cele mai numeroase) pentru participarea la „*războiul sfânt*” de eliberare a Peninsulei Hispanice de sub jugul mahomedanilor. Campania de cucerire a oraşului Barbastro de către coaliţia multinaţională creştină a fost finalizată cu succes în 1064. Riposta maură din anul următor îi va şterge complet rezultatele. Tot papa Alexandru binecuvântează cucerirea Angliei de către ducele William de Normandia (1066) şi înscăunarea acestuia ca rege, obţinând în schimb ascultarea neabătută a acestuia. Spre sfârşitul vieţii sale, în 1073, Alexandru II negociază cu contele Ebles II de Roucy o ofensivă anti-musulmană dincolo de Pirinei, pretinzând ca toate teritoriile spaniole cucerite de la mauri să fie predate stăpânirii Statului Papal.

3. Grigorie VII Hildebrand şi moştenirea sa[4]

Grigorie VII Hildebrand (1073-1085) este papa de numele căruia este legată aşa-numita „reformă” a Bisericii din Apus. În urma conciliului de la Roma din 1074, Grigorie promulgă patru decrete privind disciplinarea clerului, combaterea simoniei şi a nicolaismului. Decretele gregoriene sunt completate cu prevederile documentului *Dictatus Papae*, din 1075, care subordonează orice autoritate pământească Tronului Sfântului Petru, excluzând, în acelaşi timp, orice amestec laic în alegerile sau numirile eclesiatice[5].

Unii cercetători îl indică drept autor al *Dictatus Papae* pe cardinalul Deusdedit, care a şi pus în circulaţie, imediat după moartea papei Grigorie VII, acest document, descoperit de el între scrisorile papei. Indiferent cine este cu adevărat autorul său, *Dictatus Papae* rămâne documentul

[4] Acest punct face parte integrantă dintr-un studiu mai vast. A se vedea: Mircea Cristian PRICOP, *Un important document apusean: Dictatus Papae (1075)* (studiu şi traducere),în revista teologică „*Tomisul Ortodox*” (serie nouă), nr. 10-12, octombrie-noiembrie-decembrie, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanţa, 2017, pp. 5-8.

[5] Earle E. CAIRNS, *Creştinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii Creştine*, Ed. BEE International, Chişinău, 1992, trad. Doris Laurenţiu şi John F. Tipei, p. 206.

programatic al viziunii papale asupra Bisericii și a lumii și exprimă cel mai bine idealul politico-religios al Statului Pontifical pus în acțiune de Hildebrand. „*Grigore era pe deplin pregătit să impună aceste pretenții la supremație atât seculară cât și spirituală. El afirma că țări ca Anglia, Ungaria, Rusia și Spania fuseseră puse sub controlul Sfântului Petru și al succesorilor lui*”[6]. Ana Comnena amintește în cronica sa despre pretențiile hegemonice ale papei Grigorie prezente și în *Dictatus Papae*[7].

Dictatus Papae are mai multe surse de inspirație, dintre care unele pot fi găsite în sistemul teocrației islamice (accesibil occidentalilor prin intermediul statelor musulmane hispano-maure) iar altele în absolutismul teocratic iconoclast al împăraților isaurieni (la rândul său adăpat la o sursă islamică). Așa-zisul argument al „*principatului lui Petru*” pe care se fondează doctrina teocratică papală, se regăsește în cel de-al doilea izvor. Cu specificația că dacă în Bizanț dinastia isaurienilor emite (și reușește să impună) tradiția nefastă a subordonării necondiționate a Bisericii față de puterea laică, papismul (concurent acerb al imperialismului de tip isaurian) teoretizează (începând din secolul al VIII-lea) și izbutește să instituie, prin *Dictatus Papae*, supunerea absolută a statelor față de Biserica Romei.

Ecloga împăratului Leon III Isaurul (726)[8]	***Dictatus Gregorii Papae (1075)***[9]
„Domnul a încredințat Imperiul împăraților, poruncindu-le totodată să se ocupe și de turma lui Hristos, având ca exemplu pe Petru, conducătorul Apostolilor”.	*„...Că doar pontiful Romei poate fi numit cu adevărat universal. Că numai el singur poate folosi însemnele imperiale. Că numai papei îi sunt datori toți principii să-i sărute picioarele. Că numai numele lui va fi pomenit în biserici. Că acest nume este unic în lume. Că are dreptul să demită împărați. Că sentința pronunțată de el nu poate fi retractată de către nimeni și că el însuși, singurul din toți, poate să o retracteze. Că el însuși nu poate fi judecat de către nimeni. Că Pontiful Roman, dacă va fi fost investit canonic, este făcut sfânt, fără de îndoială, prin meritele Fericitului Petru, după cum mărturisește Sfântul Ennodius, episcopul Paviei, și fiind de acord cu el mulți Sfinți Părinți, așa cum este prevăzut în decretele Fericitului Papă Simah...”.*

[6] Earle E. CAIRNS, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii Creștine*, p. 206.
[7] Ana COMNENA, *Alexiada*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1977, trad. Marina Marinescu, prefață, tabel cronologic și note de Nicolae Șerban Tanașoca, pp. 52-54.
[8] C. A. SPULBER, *Ecloga isaurienilor*, Cernăuți, 1929, p. 3.
[9] Karl HOFMANN, *Der "Dictatus papae" Gregors VII. Eine rechtsgeschichtliche Erklärung von Dr. Theol. Karl Hofmann*, Ed. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1933, pp. 202-208. Traducerea integrală a documentului se găsește în anexa II a prezentei lucrări.

Reacția violentă a împăratului german Henric IV (1056-1106) împotriva măsurilor gregoriene s-a concretizat în două campanii militare de lungă durată împotriva Statului Papal, intitulate de către istorici *Lupta pentru învestitură*[10]. Între 1075 și 1077, în timpul primului conflict, soldat cu înfrângerea împăratului german, papa s-a bucurat de o susținere militară de excepție. Grigorie VII încheiase alianță cu împăratul bizantin Mihail VII Dukas (1071-1078) și cu ducele Robert Guiscard (ajuns între timp șeful incontestabil al normanzilor din Italia prin cucerirea ultimului bastion bizantin din Peninsulă, cetatea Bari), reușind să obțină un acord de pace între Bizanț și ducatul Apuliei, sigilat prin căsătoria copiilor celor doi șefi de stat. Alianța normando-bizantino-papală avea rostul ca, după eventuala înfrângere a împăratului Henric IV, să constituie nucleul dur al ofensivei pentru eliberarea creștinilor din teritoriile smulse Bizanțului prin victoria musulmană de la Manzikert, din 1071.

Grigorie VII își manifestase interesul real față de situația gravă din Orient încă de la urcarea sa pe tronul Romei, făcând planurile unei cruciade pe care și-ar fi dorit s-o conducă în persoană până la Ierusalim[11]. Însă evenimente precum detronarea lui Mihail VII de către Nichifor Botaniates (1078-1081), desființarea logodnei și luarea ca ostatică a fiicei lui Robert Guiscard, declanșarea războiului bizantino-normand (1081-1085), precum și încheierea alianței dintre bizantini și germani, care va fi păstrată și consolidată prin masive ajutoare materiale din partea Constantinopolului, inclusiv după urcarea pe tron a lui Alexius Comnenul (1081-1118), vor nărui speranțele papei Grigorie. Ca urmare papa Hildebrand îl excomunică pe uzurpatorul Botaniates și binecuvântează războiul dus de Robert Guiscard pentru „restaurarea" domniei cuscrului său Mihail VII.

Prins într-un al doilea conflict cu împăratul Henric IV, trădat de foștii aliați și înfrânt, papa Grigorie va fi nevoit să se refugieze pe teritoriu normand, la Salerno, unde va și muri în 1085.

„*Relațiile dintre creștinătatea apuseană și cea răsăriteană nu fuseseră niciodată mai reci decât în 1085, în anul morții lui Grigore. Împăratul răsăritean fusese excomunicat de papă, care încuraja deschis aventurieri lipsiți de scrupule să-i atace pe frații-creștini; iar asta în vreme ce principalul dușman al papei, regele Germaniei, primea fățiș subsidii de la bizantini. Amărăciunea și resentimentele sporeau de ambele părți. Deocamdată însă nu exista o schismă propriu-zisă. Diplomația putea încă păstra unitatea creștinătății. Răsăritul avea în împăratul Alexie un om de stat cu o suficientă înțelepciune și flexibilitate. În Apus, un om de stat de aceeași valoare tocmai urma să se ridice*"[12].

[10] Lupta pentru investitură va continua, sub diverse forme, până în 1122, când împăratul Henric V și papa Calixt II vor încheia o înțelegere intitulată Concordatul de la Worms.

[11] Jacques PAUL, *Biserica și cultura în Occident*, vol. II,Ed. Meridiane, București, 1995, trad. Elena-Liliana Ionescu, p. 215.

[12] Steven RUNCIMAN, *Istoria Cruciadelor*, vol.I, Ed. Nemira, București, 2014, trad. Ovidiu Cristea, Marian Coman, Maria Pakucs-Wilcocks, pp. 117-118.

4. Un vizionar: Urban II

După scurtul pontificat al bătrânului abate de Monte Cassino, Victor III (1086-1087), pe tronul episcopilor romani va fi instalat cardinalul de Ostia, francezul Odo de Lagery, care își va alege numele de Urban II și va va păstori între 1088 și 1099. Om blând și răbdător, capabil să înțeleagă o viziune înaltă dar și să tempereze un avânt prea înflăcărat, Urban II a favorizat împăcarea dintre împăratul Alexius și noua căpetenie a normanzilor, Roger Borsa, fiul și succesorul lui Robert Guiscard.

Astfel, în septembrie 1089, la conciliul de la Melfi, papa ridică excomunicarea aruncată de Grigorie VII asupra împăratului bizantin iar Alexius convoacă în același an un sinod la Constantinopol, unde s-a hotărât redeschiderea bisericilor de rit latin din Constantinopol, precum și restaurarea numelui papei în dipticele Marii Biserici. În același timp, Alexius hotărăște să-l sprijine pe Urban II în conflictul acestuia cu antipapa Guibert, favoritul împăratului german.

În 1090, împăratul trimite papei o solie de prietenie, purtând cu ea tratatul Sfântului Teofilact al Bulgariei (1050-1108) care exprima cu tact, într-un mod complet nejignitor, punctul de vedere al teologiei bizantine referitor la practicile liturgice distincte dintre apuseni și răsăriteni. Deși nu putea fi de acord cu adaosul *Filioque* și cu primatul de tip absolutist al papei asupra celorlalte biserici, totuși Sfântul Teofilact se arăta mai îngăduitor față de celelalte obiceiuri apusene. El îndemna stăruitor pe toți, fie greci fie latini, să nu exagereze cu privire la standardizarea ritualului și a practicilor liturgice și să respecte vechile obiceiuri, unele păstrate încă de la Apostoli, ale bisericilor locale. Concluziile tratatului ortodox erau că nu există nici un fundament real pentru ca între Biserica Romei și celelalte Biserici Apostolice să existe vreodată o schismă.

5. Concluzii

Remarcabilul reviriment al autorității Bisericii de Apus este datorat monahilor. Ei au ridicat severitatea și exigențele traiului mănăstiresc la rang de regulă generală a Bisericii, reușind să se salveze, printr-o nouă cultură, cea a suprematismului pontifului roman, în persoana căruia era rezumată însăși esența eclesială. Aducând rezultate imediate (ascultarea și coeziunea întregului corp eclesial, efortul de recuperare creștină a Peninsulei Iberice și a Siciliei, securizarea rutelor de pelerinaj, *etc.*) însă creând multiple dificultăți pe termen lung (cearta necontenită cu principii temporali, distanțarea lentă față de izvorul răsăritean al Creștinismului, eliminarea treptată a sinodalității Bisericii, *etc.*). Însă la momentul restaurării autorității bisericești în Occident, prin papii asceți, limitele acestei idei nu puteau fi intuite deplin.

Izvorât din necesitatea eliberării Bisericii de sub arbitrariul puterilor lumești însă având drept sursă de inspirație modelul politico-religios al califilor, hegemonismul papal intra în conflict automat cu oricine ar fi ridicat obiecții împotriva sa. Iar dușmanii nu erau puțini.

BIBLIOGRAPHY

18. ANA COMNENA, *Alexiada*, vol. I-II. Ed. Minerva, București, 1977, trad. Marina Marinescu, prefață, tabel cronologic și note de Nicolae Șerban Tanașoca.
19. CAIRNS, Earle E., *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii Creștine*, Ed. BEE International, Chișinău, 1992, trad. Doris Laurențiu și John F. Tipei.
20. GIBBON, Edward, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, vol. III, Ed. Minerva, București, 1976, trad. Dan Hurmuzescu.
21. HOFMANN, Karl, *Der "Dictatus papae" Gregors VII. Eine rechtsgeschichtliche Erklärung von Dr. Theol. Karl Hofmann*, Ed. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1933.
22. IORGA, Nicolae, *Istoria vieții bizantine*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974
23. ISTRATI, Ioan Valentin, The Transforming Power of the Word in the Gospel of John, în vol. *The chalenges of communication.Contexts and strategies in the world of globalization, Section: History, Political Sciences, International Relations,* Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru Mircea Buda (editors), Arhipelag XXI Press, 2018, pp. 145-148.
24. Jacques PAUL, *Biserica și cultura în Occident*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1995, trad. Elena-Liliana Ionescu.
25. LE GOFF, Jacques, *Civilizația Occidentului Medieval*, Ed. Științifică, București, 1970, trad.Maria Holban.
26. PRICOP, Mircea Cristian, *Schisma cea Mare și cele două paradoxuri ale sale*, în revista „*Tabor"*, editată de Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sătmarului, ISSN 1843-0287, nr. 10, octombrie, 2018, pp. 20-26.
27. PRICOP, Mircea Cristian,*The Relationship Between The European And Christian Identity From An Orthodox Moral Perspective*, în revista *Journal of Romanian Literary Studies* (JRLS), ISSN: 2248-3004; E-ISSN : 2248-3004, nr. 15, Arhipelag XXI Press, 2018, pp. 592-604.
28. PRICOP, Mircea Cristian, *Un important document apusean: Dictatus Papae (1075)* (studiu și traducere),în revista teologică „*Tomisul Ortodox*" (serie nouă) – ISSN 1223-8554; ISSN-L 1223-8554,în nr. 10-12, octombrie-noiembrie-decembrie, 2017, pp. 5-8.
29. PRICOP, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Ortodoxie, etnicitate, identitate europeană*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2012.
30. RUNCIMAN, Steven, *Istoria Cruciadelor*, vol. I, Ed. Nemira, București, 2014, trad. Ovidiu Cristea, Marian Coman, Maria Pakucs-Wilcocks.
31. SPULBER, C. A., *Ecloga isaurienilor*, Cernăuți, 1929.